
РОЗДІЛ II. КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.01.7>

ПРАВОВІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ ЗАХИСТУ ПРАВ БІЖЕНЦІВ ТА ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ

Белов Д.М.,

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного права та порівняльного правознавства
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»,
Заслужений юрист України;
ORCID ID: 0000-0002-7168-9488*

Белова М.В.,

*доктор юридичних наук, доцент
кафедри конституційного права та порівняльного правознавства
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
ORCID ID: 0000-0003-2077-2342*

Белов Д.М., Белова М.В. Правові та організаційні засади захисту прав біженців та внутрішньо переміщених осіб.

Вказується, військова агресія РФ проти України спричинила наймасовіше переміщення громадян нашої країни. Більшість наших громадян прийняла Польщу. З початку повномасштабного вторгнення її кордон перетнули майже 6 млн осіб (можливо, певна частина не зупинилась в Польщі, а рушила далі в Європу). Водночас багато людей повертається додому. Причини повернення у всіх індивідуальні, одна з них – фінансові складнощі, з якими стикаються громадяни за кордоном, незважаючи на допомогу, яка надається їм і державами Євросоюзу, і волонтерами. Відзначено, поняття «біженці» та «переселенці (внутрішньо переміщені особи)» аж ніяк не є тотожними з юридичної точки зору. Внутрішньо переміщеною особою є особа, яку змусили залишити своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру. Акцентовано увагу, внутрішньо переміщені особи залишаються в межах власної країни, на відміну від біженців. Юридичне визначення «біженця» може дещо відрізнятися у різних країнах світу, однак його ключовою характеристикою є вимушена міграція за межі своєї країни походження і пошук притулку за кордоном. Зазначено, політика діджиталізації спрямована на полегшення взаємодії

людини та держави. Коли країна стає «цифровою», вона привертає увагу інвесторів. Розбудова цифрової країни — це курс на економічний успіх. Поки що важко говорити про успіхи або невдачі у цій сфері, оскільки ми перебуваємо тільки на початку цього шляху. Однак вже зараз можна говорити, що Україна розвивається в напрямку Євросоюзу, достатньо активно впроваджуючи цифрові технології. В умовах війни з метою захисту прав біженців та ВПО саме цифровізація сприяє злагодженому функціонуванню механізму захисту прав вищевказаних осіб.

Ключові слова: правовий статус людини і громадянина, захист прав та свобод людини і громадянина, діджиталізація, правовий статус біженців, правовий статус шукачів притулку, правовий статус внутрішньо переміщених осіб.

Byelov D.M., Bielova M.V. Legal and organizational principles of protection of the rights of refugees and internally displaced persons.

It is indicated that the military aggression of the Russian Federation against Ukraine caused the largest displacement of citizens of our country. Most of our citizens were accepted by Poland. Since the beginning of the full-scale invasion, almost 6 million people have crossed its border (perhaps a certain part did not stop in Poland, but moved on to Europe). At the same time, many people are returning home. Everyone's reasons for returning are individual, one of them is the financial difficulties faced by citizens

abroad, despite the help provided to them by both EU states and volunteers. It was noted that the concepts of “refugees” and “displaced persons (internally displaced persons)” are by no means identical from a legal point of view. An internally displaced person is a person who was forced to leave his place of residence as a result of or in order to avoid the negative consequences of armed conflict, temporary occupation, widespread manifestations of violence, violations of human rights and emergency situations of a natural or man-made nature. It is emphasized that internally displaced persons remain within their own country, unlike refugees. The legal definition of a “refugee” may differ slightly in different countries of the world, but its key characteristic is forced migration beyond the borders of one’s country of origin and seeking asylum abroad. It was noted that the digitalization policy is aimed at facilitating the interaction between people and the state. When a country becomes “digital”, it attracts the attention of investors. Building a digital country is a course for economic success. So far, it is difficult to talk about successes or failures in this area, since we are only at the beginning of this journey. However, we can already say that Ukraine is developing in the direction of the European Union, actively introducing digital technologies. In the conditions of war, in order to protect the rights of refugees and IDPs, it is digitalization that contributes to the harmonious functioning of the mechanism for protecting the rights of the above-mentioned persons.

Key words: legal status of a person and a citizen, protection of rights and freedoms of a person and a citizen, digitalization, legal status of refugees, legal status of asylum seekers, legal status of internally displaced persons.

Постановка питання. Насамперед слід сказати, що військова агресія РФ проти України спричинила наймасовіше переміщення громадян нашої країни. Більшість наших громадян прийняла Польща – з 24 лютого її кордон перетнули майже 6 млн осіб (можливо, певна частина не зупинилась в Польщі, а рушила далі в Європу). Водночас багато людей повертається додому. Причини повернення у всіх індивідуальні, одна з них – фінансові складнощі, з якими стикаються громадяни за кордоном, незважаючи на допомогу, яка надається їм і державами Євросоюзу, і волонтерами [1].

Відзначимо, поняття «біженці» та «переселенці (внутрішньо переміщені особи)» аж ніяк не є тотожними з юридичної точки зору. Внутрішньо переміщеною особою (далі – ВПО) є особа, яку змусили залишити своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації,

повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру. Таке визначення дає Закон України № 1706-VII від 20.10.2014 року «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [2]. За змістом цього Закону, питаннями соціального захисту особи, відновленням і забезпеченням інших порушених прав такої особи займається держава Україна в особі державних органів та органів місцевого самоврядування.

Отже, ВПО залишаються в межах власної країни, на відміну від біженців. Юридичне визначення «біженця» може дещо відрізнятись у різних країнах світу, однак його ключовою характеристикою є вимушена міграція за межі своєї країни походження і пошук притулку за кордоном. Зобов’язання держави щодо допомоги біженцям і їх захисту конкретизуються внутрішнім законодавством та впливають, зокрема, із Конвенції ООН 1951 року «Про статус біженців» [3]. Саме тому в подальшому нашому дослідженні ми б хотіли звернути увагу саме на особливості статусу саме ВПО, що і є **метою** нашої публікації.

Аналіз наукових досліджень. Найбільшу увагу проблемі правового статусу біженців в Україні приділено у наукових працях С.П. Бритченка, О.Л. Копиленка, О.А. Малиновської, Ю.М. Тодици, О.Ф. Фрицького, С.Б. Чеховича та цілого ряду інших провідних вітчизняних та зарубіжних вчених.

Виклад основного матеріалу дослідження. Встановлення Конституцією України основ правового статусу біженців поклато початок й процесу складання нового типу правової культури нашої держави та її громадян. Разом з тим, саме принципи правового статусу ВПО, формуючись за межами самого інституту конституційного статусу біженців, привносять в нього той зміст, який і викликає необхідність проведення справді історичних змін в нашому суспільстві. Тому, цілком закономірне зростання наукового інтересу конституціоналістів до питань джерел, природи і правової цінності основних принципів конституційного статусу біженців та ВПО. Не заперечуючи ні гносеологічної ані практичної цінності підходу до розуміння та виявлення основних принципів конституційного статусу біженців та ВПО, все ж не можна не помітити його однобічність, що і є перспективою дослідження у працях вчених-конституціоналістів.

1. Захист прав ВПО через надання державою послуг.

За даними Уряду, в Україні нараховуються близько 7 млн внутрішньо переміщених осіб. Це люди, які залишили свої домівки, рятуючись від війни, або покинули тимчасово окуповану територію, пов’язуючи своє майбутнє з Україною¹.

¹ Кількість внутрішньо переміщених осіб (ВПО) в Україні постійно збільшується, наразі вона становить майже сім мільйонів осіб. Про це в коментарі Громадському радіо повідомила віцепрем’єр-міністерка — міністерка з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України Ірина Верещук. [4]

Держава надає різноманітні види допомоги таким особам, які ми зібрали в добірку послуг:

Довідка про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи

Надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів

Взяття на облік внутрішньо переміщених осіб, які потребують житлового приміщення для тимчасового проживання

Продовження строку надання житлового приміщення з фондів житла для тимчасового проживання внутрішньо переміщених осіб

Щомісячна грошова допомога внутрішньо переміщеним особам

Грошова компенсація за належні для отримання жилі приміщення для внутрішньо переміщених осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України

Грошова компенсація постраждалим, житлові будинки (квартири) яких зруйновані внаслідок надзвичайної ситуації воєнного характеру, спричиненої збройною агресією Російської Федерації

Пільгові іпотечні кредити внутрішньо переміщеним особам за рахунок коштів гранту, наданих кредитною установою для відбудови.

2. Діджиталізація і статус особи.

За своєю сутністю процес діджиталізації являє собою переформатування аналогових даних у цифровий формат. Не зважаючи на це, на сьогоднішній день за допомогою використання категорії «діджиталізація» прийнято окреслювати більш широкий спектр явищ, зокрема, «цифрову революцію» в економічній сфері [5].

«Планів багато, а часу мало», – саме так можна охарактеризувати політику діджиталізації в Україні. Ще в минулому році Кабінет Міністрів України схвалив Концепцію розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 рр., а вже у вересні 2019 р. Уряд прийняв рішення щодо створення Міністерства цифрової трансформації України. Про те, що було зроблено, а також що планується надалі, поговоримо у цій статті.

Що дає Україні і громадянам зокрема цифровізація і чому ми можемо сміливо пишатися темпами діджиталізації?

1) Цифровізація, найперше, дає Україні швидкість розвитку держави в цілому, відсутність корупції в кінцевому підсумку. Тому що будь-який цифровий процес в державній системі, де рішення вже ухвалюються з використанням цифрових реєстрів, це той механізм, яким ми повністю викоринюємо корупцію.

2) Цифровізація – це зростання економіки, тому що це питання цифрової економіки, привабливість для бізнесу при роботі з тими ж державними структурами, коли взаємодія з людиною – мінімальна.

3) Цифровізація – це і навчання. Ми багато говоримо сьогодні про дистанційне навчання. Цифровізація це і дистанційне місце роботи для людей, які хочуть бути реалізовані в певних галузях і бути корисними, але в міру тих чи інших фізичних особливостей не могли цього раніше робити. Цифровізація – це майбутнє нашої країни. [6]

Зауважимо, у березні 2021 року був підписаний закон згідно якого Верховна Рада проголосувала за закон, який надає електронній версії паспорту у смартфоні статус повноцінного документу [7] (у світовій практиці це перший такий випадок)¹.

3. Цифрове право та як захищати свої «цифрові права».

Згідно з визначенням «Словника тактичної реальності» Конрада Беккера², «цифрові права людини – це розширення і застосування універсальних прав людини до потреб суспільства, заснованих на інформації. Базисні цифрові права людини включають:

- право доступу до електронної мережі,
- право вільно спілкуватися і висловлювати думки в мережі,
- право на недоторканність приватної сфери.

Організація Об'єднаних Націй фундаментальним правом людини визначає право доступу до інтернету (цифрове право). Якщо ви не можете розрахуватися банківською картою, або в певній місцевості не має доступу до інтернету, або не можете скористатися електронним квитком, чи отримати консультацію лікаря онлайн – це вважається порушенням цифрового права.

¹ Міністри цифрової трансформації низки країн ЄС, а також Канади й Молдови готують або вже підготували рішення про визнання електронних версій українських документів у мобільному додатку «Дія».

Про це повідомив міністр цифрової трансформації Михайло Федоров 25 травня 2022 року. Він зазначив, що провів особисті зустрічі з міністрами цифрової трансформації Латвії, Словаччини, Болгарії, Молдови, Словенії, Фінляндії та Канади.

«Обмінялися досвідом та предметно обговорили напрями співпраці. Зокрема, взаємовизнання цифрових документів у «Дії» за кордоном», – зазначив міністр і нагадав, що Молдова вже зараз ухвалює відповідні законодавчі зміни, а в Польщі українські документи незабаром відобразатимуться в місцевому додатку. «Також із кожним міністром узгодили спільні цифрові проекти: участь у відкритих конкурсах програми Digital Europe, реалізацію сервісу e-delivery для громадян, взаємне визнання електронних підписів, дистанційне навчання, кіберзахист та протидію пропаганді», – додав глава Мінцифри. [8]

У серпні 2022 року Уряд України схвалив постанову, яка регулює транскордонну передачу персональних даних через сервіси «Дія» у 58 державах.

² Книга Конрада Беккера, теоретика «інформаційного антиглобалізму», – словник 72 понять, на які може спиратися людина, яка намагається розібратися в структурі сучасної інформаційної ситуації та чинити опір тій інформаційній війні, яку веде проти особистості сучасна держава. Завдяки Беккеру стають зрозумілим, як відбувається «конструювання реальності» та здійснюється «інтерналізація переконань», якою є структура «патернів маніпуляції» і як боротися за «цифрові права людини».

4. ВПО та діджиталізація (для викладу цього питання, використовуємо напрацювання [9]).

В Україні працює багато міжнародних організацій, волонтерських центрів та ресурсів, які надають різного роду допомогу внутрішньо переміщеним особам. Потрал <https://visitukraine.today/> зібрав найбільш корисні контакти, які допоможуть ВПО евакуюватись та облаштуватись на новому місці:

- Евакуація

Портал від Укрзалізниці «Веземо»: інформаційна підтримка, евакуаційні рейси в межах України та за кордон, перевірка часу затримки рейсів тощо.

- Житло

На сайті «Там, де вас чекають» (Офіс ПУ) можна перевірити доступні варіанти прихистку у різних областях України та дізнатись їх рівень завантаження. Консультацію стосовно розміщення нададуть за номером контакт-центру.

Портал «Прихисток» надає інформацію про варіанти розміщення для ВПО, доступне житло, фінансову допомогу та інші консультації.

Онлайн-ресурс громадської організації «Допомагай» надає безкоштовне тимчасове житло у безпечних містах України або за кордоном, яке пропонують небайдужі люди.

- Допомога (фінансова, психологічна та гуманітарна)

На платформі «ЄДопомога» можна подати заяву на фінансову допомогу від держави та міжнародних організацій, а також отримати допомогу волонтерів.

Проєкт психологічної підтримки «Поруч» – це онлайн та очні групи психологічної підтримки для підлітків та батьків, чиє звичне життя зламала війна.

Також отримати допомогу психолога можна у мобільному додатку «Терло».

Мобільний застосунок «Lepta» створений для максимально швидкої та ефективної взаємодопомоги між громадянами України в умовах війни.

Бот «Турботник» (@turbotnyk_bot) допомагає 24/7 українським переселенцям отримати тимчасову домівку та необхідні речі у ЦНАПах, що працюють як пункти турботи.

Сервіс «Potreba» швидкий пошук допомоги, тут можна знайти трансфери, тимчасове житло, гуманітарну допомогу та ліки.

Інформаційна платформа «Взаємодія» – швидкий та легкий пошук інформації під час війни: житло, допомога, психологічна підтримка.

- Безпека

Сповідання про повітряну тривогу у регіоні перебування у додатку «Повітряна тривога», завантажити можна у Google Play та App Store.

У інформаційному боті «Готовий для всього» @Hotovyi_do_vsioho_bot ви знайдете відповіді на найпоширеніші запитання щодо підготовки до

надзвичайних ситуацій, а також поради щодо дій в небезпечних ситуаціях.

- Блекаут

Мапа закладів, які працюють під час відсутності світла: ЛУН.

- Робота

Онлайн-запис на прийом в Центр зайнятості, швидкий пошук вакансій та резюме по всій Україні.

- Пенсіонерам

Портал електронних послуг Пенсійного фонду України: подати заяву до ПФУ, отримати довідку ОК-5 та ОК-7 та записатись на прийом онлайн.

- Ліки

Онлайн-замовлення та доставка ліків Liki24. «Tabletki.ua» пошук необхідних ліків у найближчих аптеках.

Крім того, актуальні правила в'їзду в Україну та виїзду до будь-якої країни світу, а також корисну інформацію щодо соціальної, фінансової та інших видів допомоги в Україні та за кордоном ви можете дізнатися на нашому сайті - <https://visitukraine.today/uk>.

- Документи

Застосунок «Дія» зберігає електронні копії вашого паспорта, ІНН, свідоцтво про народження дітей, витягу про місце проживання та інших важливих документів. Також в додатку можна отримати довідку ВПО, подати заяву на грошову допомогу, заявити про пошкодження майна від військових дій чи скористатись іншими функціями.

5. Укладення договорів в умовах війни за допомогою «Дії» (для викладу цього питання, використовуємо напрацювання Є.Литвинова [10])

Після паніки, ейфорії та стриманого оптимізму до більшості прийшло розуміння – війна може і не закінчитися завтра. А тому треба продовжувати жити та вирішувати дещо непопулярні питання, як то користування чи розпорядження майном, укладення чи розірвання договорів або врегулювання відносин, які ніхто не планував. Мільйони людей за кілька годин, а іноді і хвилин, залишили своє майно та переїхали в інше місто, регіон чи навіть країну. Зруйновані логістичні сполучення, обмеження поштового зв'язку та подекуди абсолютна неможливість пересування не дає змоги підписати папери. Проте «минуле» життя в умовах пандемії надало українцям широкі можливості для підписання документів в електронній формі.

Навіщо нам Дія та електронний цифровий підпис (ЕЦП)?

Для більшості підприємств електронний документообіг є вже достатньо зрозумілим та практичним. Проте мільйони громадян все ще вважають це недоступним чи просто занадто складним. Але це не так. І законодавство, і технічні можливості дозволяють укласти договори в електронній формі громадянам як учасникам цивільних відносин.

Укладені таким чином договори законом фактично прирівнюються до письмової форми (стаття 639 Цивільного кодексу України)¹.

Розберемось, які основні практичні виклики можна вирішити швидко та не залишаючи безпечного місця.

Оренда житла. Мільйони людей терміново залишили орендоване житло та не мають можливості розірвати укладені раніше договори оренди. При чому така ситуація є типовою як для орендарів, так і для орендодавців. У більшості випадків за умовами договорів приміщення має повертатись за актом прийому-передачі. Проте підписати його можна і в електронній формі за допомогою ЕЦП (стаття 810 Цивільного кодексу України). Крім того, новий договір можна також укласти і в електронній формі. Інше питання: як забрати речі чи оглянути приміщення, та про це далі.

Доручення чи надання послуг. Почали з'являтися сервіси, які надають послуги з вивезення речей з житла та подальшого їх відправлення чи передачі на зберігання.

На жаль, сотні тисяч людей зараз позбавлені можливості надати нотаріально посвідчені довіреності, проте їх частково можна замінити договорами доручення, комісії, підряду чи надання послуг.

У договорі можна передбачити повноваження повіреного чи виконавця послуг, встановити відповідальність, розподілити ризики тощо.

Більшість таких договорів, якщо мова йде не про розпорядження нерухомістю, укладаються в простій письмовій формі.

Зберігання майна. Такий договір може укладатись в письмовій формі, а тому і в електронній за допомогою ЕЦП (стаття 937 Цивільного кодексу України).

Важливо детально закріпити ідентифікуючі ознаки майна (для індивідуальних речей), якщо воно передається дистанційно, або чітко передбачити кількість та родові ознаки, а також умови зберігання та відповідальність сторін.

Управління майном. За договором управління майном власник передає другій стороні (управителеві) на певний строк майно в управління, який зобов'язується за плату здійснювати від свого імені управління цим майном в інтересах власника або вказаної ним особи (вигодонабувача). Такий договір також може бути укладений дистанційно (стаття 1031 Цивільного кодексу України), якщо мова не йде про нерухомість.

Перевезення. Звичайно, що у мирний час ми довіряємо це професіоналам, але, мабуть, що більшість з нас в теперішній реальності чи не щодня стає або перевізниками, або його замов-

никами. А тому не зайвим буде домовитись про ризики. Як і попередні договори, законодавство передбачає письмову форму договору, а отже і не забороняє електронний варіант.

Позика. Наразі передати розписку при отриманні грошових коштів буває досить важко, небезпечно, а інколи і зовсім неможливо. Договір позики, як і його забезпечення у вигляді поруки, укладається в письмовій формі, а тому може бути укладено і в електронній. Не забудьте вказати спосіб передачі коштів (готівка чи банківський переказ), строк та спосіб їх повернення. Звертаємо увагу, що надходження коштів на рахунки фізичних осіб у розмірі від 400 000 грн без документального підтвердження їх походження будуть блокуватись банками.

Договір про спільну діяльність. Як вже зазначалось, в умовах тимчасової окупації чи в зоні бойових дій діяльність нотаріусів та інших реєстраційних органів не здійснюється, а тому можливості стати засновником юридичної особи фактично немає. Проте договір про спільну діяльність може бути укладено в письмовій формі (стаття 1131 Цивільного кодексу України), а тому і в електронній за допомогою ЕЦП. Договір про надання юридичних послуг чи про надання професійної правничої допомоги з адвокатом може також укладатись в електронній формі. Після укладення договору на підтвердження своїх повноважень як представника адвокат матиме право самостійно виписувати ордер.

Висновки. Таким чином, варто зазначити, що політика діджиталізації спрямована на полегшення взаємодії людини та держави. Коли країна стає «цифровою», вона привертає увагу інвесторів. Розбудова цифрової країни – це курс на економічний успіх. Поки що важко говорити про успіхи або невдачі у цій сфері, оскільки ми перебуваємо тільки на початку цього шляху. Однак вже зараз можна говорити, що Україна розвивається в напрямку Євросоюзу, достатньо активно впроваджуючи цифрові технології. В умовах війни з метою захисту прав біженців та ВПО саме цифровізація сприяє злагодженому функціонуванню механізму захисту прав вищевказаних осіб.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/derzhavna-dopomoha-vpo-ta-bizhentsiam-na-shcho-treba-zvernuty-uvahu/>.
2. Закон України № 1706-VII від 20.10.2014 року «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text>.

¹ **Стаття 639.** Форма договору

...2. Якщо сторони домовилися укласти договір у певній формі, він вважається укладеним з моменту надання йому цієї форми, навіть якщо законом ця форма для даного виду договорів не вимагалася.

Якщо сторони домовилися укласти договір за допомогою інформаційно-комунікаційних систем, він вважається укладеним у письмовій формі...

3. Конвенції ООН 1951 року «Про статус біженців». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_011#Text.
4. URL: <https://hromadske.radio/news/2022/11/25/vereshchuk-povidomyla-skil-ky-v-ukraini-vpo>.
5. Діджиталізація. DW. DW.COM. URL: <https://www.dw.com/uk/діджиталізація/t47168398>.
6. URL: <https://kanal.com.tv/didzhitalizacziya-perspektivy-i-polza-dlya-ukrainczev-5-voprosov-s-aleksandrom-fedienko/>.
7. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1368-20#Text>.
8. URL: <https://suspilne.media/243178-nizka-krain-gotuetsa-do-viznanna-cifrovih-dokumentiv-u-dii-fedorov/>.
9. URL: <https://visitukraine.today/uk/blog/1228/18-korisnix-portaliv-zastosunkiv-ta-telegram-kanaliv-dlya-vnutrisnyo-peremishhenix-osib>.
10. Литвинов Є. Укладення договорів в умовах війни за допомогою Дії. Найпоширеніші випадки, де можна скористатися електронним документообігом. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/04/13/685688/>.
11. Громовчук М.В., Белов Д.М. Гуманізм як філософсько-правова категорія в умовах формування нової парадигми в праві. *Аналітично-порівняльне право*. № 3/2022. С. 22–28.
12. Белов Д.М., Белова М.В. Система захисту прав і свобод людини і громадянина: доктринальні та нормативні основи. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2022. Вип. 74. С. 85–90.
13. Белов Д.М., Громовчук М.В. Конституційно-правові засади статусу особи: окремі аспекти. *Аналітично-порівняльне право*. № 1. 2021. С. 21–26.
14. Белов Д.М. Конституційно-правовий статус людини і громадянина: окремі питання теорії конституціоналізму. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 4. С. 22–29.